

DOMPROVSTEN, DER LOVPRISTE SELVMORD

JOHN DONNE OG HANS DANSKE ANGRIBERE FRA 1675

AF

KNUD BØGH

Både om Shakespeare og John Donne gælder det, at de har efterladt meget få spor i 1600tallets Danmark. De stod i visse af tidens biblioteker, således anføres blandt Thomas Kingos efterladte bøger „Poems by Joh. D. Lond. 1635“.¹⁾ Muligheden for at den danske digter skulle have åbnet Donnes digtsamling og læst i den kan vi kun fable om. Anderledes forholder det sig med et af hans prosaskrifter, som bevisligt har været læst og drøftet herhjemme i det 17. århundrede.

Det er den bog som Donne skrev i et desperat øjeblik, da han endnu var en stormende ung mand, der ikke drømte om at blive gejstlig prædikant og en anset dignitar i den engelske højkirke, domprovst ved St. Paul's i London. Det skrift, han ikke vovede at sende i trykken, men efterlod i håndskrift, var et forsvar for, ja en forherligelse af selvmordet. Her fremførte han ikke blot det hedenske, stoiske, synspunkt, men bragte argumenter fra bibel og kirkefædre til gunst for den, der tog sit liv med egen hånd. Efter hans død blev det trykt i 1646; dog skulle der gå 54 år før en engelsk skribent, år 1700, tog handsken op og skrev en stor bog, der bekæmpede den dristige tese.

Men den samme tavshed rådede ikke i Danmark, for allerede i 1675 affødte bogen et modangreb. Det var en elev af Holger Rosenkrantz den lærde, der – som den første – optog Donnes vældige provokation og udsendte sin egen bog mod dette „uhyrlige dogme“, som Sjællands bisp, Hans Wandal, udtrykte sig.

I.

Også som lyrisk digter var John Donne (1572–1631) en stimulan for sin tid. Han gik altid til yderpunkterne og holdt af at sætte sin sag på spidsen, enten han var den alvorfulde kirkemand, der talte tunge ord

om død og dom, eller da han i de unge år forbløffede og fangede samtiden med sine digte. Ligesom hans beundrer T. S. Eliot skabte en radikal fornyelse i det 20. årh., brød Donne med renessancens konventioner for, hvordan poesi skulle være. Han gav den ny vitalitet, et nyt energisk sprog, der chokerede ved extravagante billeder, som bl.a. blev hentet fra den nye naturvidenskab. Hans digte blev mestendels til i 1590'erne, men blev først trykt i 1633 og derpå i en ny udgave 1635 (den Kingo ejede), hvor rækkefølgen var ændret, således at de religiøse digte blev placeret i bogens slutning efter de mange meget verdslige „Songs and Sonets“. Denne udgave gav dermed et bedre kronologisk indtryk af de to hovedfaser, de to sider af hans liv.

Det religiøse gemyt var der ikke tegn på i Donnes unge år; han var udadvendt og livsnydende, en verdensmand der imponerede ved sit vid og forstod at vinde beskyttere blandt de ledende. I 1596 deltog han med andre gentlemen volunteers i Essex' søtogt, hvor det lykkedes at overrumple den spanske fæstning Cadiz fra søsiden. Ved den lejlighed blev han ven med en søn af Sir Thomas Egerton, som var en af dronning Elisabeths ministre og en såre mægtig mand. Da sønnen pludselig døde, deltog Donne i den storslåede begravelses-ceremoni, hvori han blev udsat til at bære den dødes sværd, et tydeligt tegn på at han nu var optaget i denne formående kreds. Han blev ministerens ledende sekretær. Et ungdomsportræt af ham som elegant kavalier viser, hvor vindende han var, og han havde ord for at være „a great visitor of ladies“. Hans digte cirkulerede i manuskript fra hånd til hånd og vakte furore ved deres glans og smittende tempo, som til eksempel sangen om at fange et stjernesud, den glitrer af kynisk livsmod. Den unge Donne stod allerede højt og så ind i en lysende fremtid.

Faldet blev dybt, da han, grebet af lidenskab, vovede et skridt, der var for dristigt. I huset hos Sir Thomas Egerton boede en niece, den 16-årige Ann More, datter af en adelsmand fra landet og parlamentsmedlem, således en pige af høj stand, mens Donne – trods en god juristuddannelse – stadig var søn af en ironmonger fra London. De to unge slog sammen som to flammer, og en dag i 1601 giftede de sig uden at spørge hendes forældre. Da faderen fik det at vide, blev han ude af sig selv og udvirkede, at Lord Keeper Egerton – meget mod sin vilje – afskedigede sin lovende sekretær. „John Donne, Ann Donne, Un-done“, lød Londonvitsen, for de to stod nu på bar bund. Først havde de tilhold hos venlige mennesker, indtil de i 1606 slog sig ned i Mitcham, nu en forstad til London, men dengang ude på landet og fjernt fra selskabet inde i byen. Mitchamsletten har altid været et blæsende sted, det trak ind gennem

vægge og døre i det lille hus og fugtighed slog op igennem gulvet. De fik børn slag i slag, med skiftende børnesygdomme; den unge kone blev nedbrudt af de mange fødsler og han fik nervebetændelse, var siden da plaget af sygdom. Mit hospital, mit fængsel, my dungeon kaldte han skiftevis sit nye hjem. Hvordan komme væk derfra? At tage sit eget liv var en udvej, en fristelse. Han følte sig altid stående i døren, på nippet til at forsvinde, „and yet not get leave to be gone. If I go –“.

Selvom han ikke gik, havde dødstanken altid været hos ham, skrev han i 1608: „I had the same desires, when I went with the tyde“.²⁾ Endog foråret i Mitcham gjorde ham fortvivlet; alt lever op, men jeg visner: „Everything refreshes, and I wither“. Når børn og kone sov, sad han i dette kritiske år og arbejdede på det manuskript, som først skulle udkomme 38 år senere under titlen *Biathanatos*, et lidt forvansket græsk ord, der længere nede på titelbladet oversættes som *Selfe-homicide*. Måske var skriftet tænkt som en apologi, hvis han ikke havde haft kræfter til at stå imod, måske som et forsøg på at skrive sig fri af fristelsen. Hvor personlig sagen var fremgår med al tydelighed af forordet, der indrømmer: „I have often such a sickely inclination“, og når livsmodet svigter, „mee thinks I have the keyes of my prison in mine owne hand, and no remedy present itselſe so soone to my heart as mine own sword“.

Donne vedblev, som det skal ses, at være fascineret af død og undergang. Men han gennemstod denne krise og blev optaget af tidens teologiske polemik. Efter the gunpowder-plot i 1605 blev den engelske regerings holdning til katolikkerne skærpet; der var indført berufsverbod mod dem, forsåvidt at deres tilstedeværelse kun blev tolereret, hvis de aflagde ed til den engelske konge og anerkendte den suverænitet, som en pavelig bulle havde anfægtet. John Donne, der både var teologisk belæst og en subtil polemiker, stod på den engelske højkirkes side og skrev to bøger: *Pseudo-Martyr* (1610), der hævdede, at den katolik, som sagde nej til loyalitetserklæringen ikke var værdig til at kalde sig en martyr; men kun en pseudo sådan. *Ignatius his Conclave* (1611) fremstillede i livlige scener, hvordan Ignatius Loyola overgik Machiavelli i træskhed, var bon-kammerat med Lucifer og sågar anbefalede kvindelige bisper. James I havde nu fået øje på den unge skribent og så gerne, at han indtrådte i kirken. Donne drømte dog stadig om at genoptage den verdslige karriere, han havde begyndt så lovende hos Thomas Egerton. Men hans mange forsøg mislykkedes. I 1614 håbede han igen på en kongelig underskrift, da kong James i huj og hast måtte til London for at modtage svogeren Christian IV, der uventet var sejlet ind på Themsen. Den skuffede ansøger sammenlignede kongens gæster med de plyndrende vikinger: „Our prede-

cessors were never so conquered by the Danes as I am at this time, for their coming have put my little court business out of the way and dispossessed me of so near hopes as lacked little of possession . . . I am so angry at their coming . . .“ Da kongens yndling, Somerset, talte Donnes sag, fik han igen svaret: „I know Mr Donne is a learned man, has the abilities of a learned divine, and will prove a succesful preacher; and my desire is to prefer him in that way, and in that way I will deny you nothing for him“.³⁾

Krise efter krise, siger Edmund Gosse,⁴⁾ havde bragt Donne nærmere og nærmere til det religiøse liv: hans ægteskab og det sammenbrud, det havde været for hans livsbane, nære dødsfald, mange angreb af sygdom og hans engagerede læsning af religiøs litteratur. Det var ikke forstillelse eller selvbedrag, da han i 1615 fulgte kongens opfordring og blev præst. Hans religiøse grebethed fremgår både af hans digte og hans senere prosaskrifter, bl.a. den store prædikensamling, der kom i tre foliobind efter hans død. Donne udviklede sig til en stor prædikant, var yndet ved hoffet, og opnåede allerede i 1621 en af de høje poster i den engelske kirke, blev domprovst ved St. Paul's i London. De unge års digte cirkulerede stadig i afskrift, men de blev ikke trykt før efter hans død, og selv da nøjedes man med et diskret I.D. på titelbladene. Hans tidlige års dyrkelse af kvinden vendte sig nu mod Gud, og tanken på døden blev alt for ham. Da han i 1631 mærkede, at det bar mod enden, holdt han ved hoffet i Whitehall, med sine sidste kræfter en prædiken, *Death's duell*, hvor han talte, selv en indviet, om dens almagt. Som ugens dage har livet syv aldre: fødslen dør i barndommen, den i ungdommen osv.: „seven periods of our life spent in dying, a dying seven times over“. Både monarken og du skal ende som støv på vejen eller som mudder i dens pytter. Uden Kristus var døden uigenkaldelig, uden opstandelsen var mennesket som „the meere dust of the earth, which never did live, never shall“. Hjemme i domprovstegården tilkaldte Donne nu en tømrer, som han lod udføre en gravurne i træ og derpå lod bringe en planke af samme højde som den døendes legeme, der blev indtegnet på den. Donnes biograf og beundrer, Izaak Walton har beskrevet, hvordan hans ven derpå stillede sig til disposition for tegneren, der udførte skitsen til det gravmonument, der stadig står i koromgangen af St. Paul's:

Several charcoal fires being first made in his large study, he brought with him into that place his winding-sheet in his hand, and having put off all his clothes, had this sheet put on him, and so tied with knots at his head and feet, and his hands so placed as dead bodies are usually fitted, to be shrouded and put into their coffin or grave. Upon this urn he thus stood, with his eyes shut,

and with so much of the sheet turned aside as might show his lean, pale, and death-like face, which was purposely turned towards the east, from whence he expected the second coming of his and our Saviour Jesus. In this posture he was drawn at his just height; and when the picture was fully finished, he caused it to be set by his bedside, where it continued and became his hourly object till his death.

2.

Is it sin

To rush into the secret house of death,
Ere death dare come to us?

Antony and Cleopatra IV, XIII, 80

Donne fejrede således sin egen bortgang som en rituel handling og så sig selv som monument. Denne afklarede, næsten forstenede holdning, havde ikke forhindret ham i stadig at se med interesse og overbærenhed på de unge års mere intellektuelle forhold til døden, den selvvalgte. Men en vis forsigtighed var på sin plads. Når han ikke havde fundet det oportunt at publicere sin ungdoms erotiske digte, er det endnu mere forståeligt, at han ejheller ønskede, at skriftet om selvmord skulle blive trykt og stå som en hindring for hans kirkelige karriere. I 1619 skulle han på rejse til Tyskland, og da han havde en følelse af, at han ikke kom tilbage, ville han bringe orden i sine sager, og sendte manuskriptet til en gammel ven, Sir Robert Ker, den senere Lord Ancrum, hvem han i et ledsagende brev ⁵⁾ fortalte om skriftets historie og om hvordan han nu så på det:

But besides the Poems, of which you took a promise, I send you another Book to which there belongs this History. It was written by me many years since; and because it is upon a misinterpretable subject, I have always gone so near suppressing it, as that it is onely not burnt: no hand hath passed upon it to copy it, nor many eyes to read it: onely to some particular friends in both Universities, then when I writ it, I did communicate it: And I remember, I had this answer, That certainly, there was a false thread in it, but not easily found: Keep it, I pray, with the same jealousy; let any that your discretion admits to the sight of it, know the date of it; and that it is a Book written by *Jack Donne*, and not by *D. Donne*: Reserve it for me, if I live, and if I die, I only forbid it the Presse, and the Fire: publish it not, but yet burn it not; and between those, do what you will with it.

Et andet eksemplar sendte Donne til Lord Herbert af Cherbury. For at det ikke skulle gå tabt, lod han det således afskrive mindst to gange. Da bogen i 1646 udkom i trykken, besørget af sønnen, undskyldte denne sin trods mod trykkeforbudet med, at under borgerkrigen var hans hus

blevet undersøgt, hans bøger beslaglagt, og faderens manuskript stod i fare for at blive fundet eller at gå tabt (being utterly lost). Derfor valgte han offentliggørelse, skrev han i sit forord. Man har påduttet sønnen, at han var pietetsløs og gjorde det for at tjene penge. Men hvorfor skulle han ikke have gjort det? Som posthumt værk kunne det lige så lidt som digtene skade nogen, og som det ses af faderens brev, var han øm over dette ungdomsværk, ønskede at holde begge muligheder åbne: tryk det ikke, men brænd det ejheller. Det er som om den aldrende John Donne, nu i kirkeligt embede, alligevel ikke kunne opgive sin gamle alliance med døden.

Biathanatos. A Declaration of that Paradoxe or Thesis, that Self-homicide is not so Naturally Sinne, that it may never be otherwise blev titlen på den trykte bog fra 1646. I 1930 udsendte The Facsimile Text Society, New York, et fotografisk optryk deraf: *Biathanatos. Reproduced from the First Edition. With a Bibliographical Note by J. William Hebel*, der meddeler at den trykte førsteudgave stemmer overens med det håndskrift, der blev sendt til Herbert af Cherbury og som nu findes i Bodleian Library, Oxford. De følgende tal i parentes henviser til pagineringen i facsimiletrykket.

Donnes store afhandling var blevet til omkring 1608, få år efter at Shakespeare skrev sin *Hamlet* med monologen i 3. akt, der overvejer hvad der taler for og imod at tage sit eget liv. Den unge John Donne er anderledes vidtgående end prins Hamlet med hans resignation og angst for at overtræde den eviges bud (that the Everlasting had not fix'd his canon 'gainst self-slaughter!). At selvmord er synd, er i den grad indgået i vor tro, siger Donne, at ingen bestrider det, og man er kun uenig om graden af denne synd. Men er dette ikke en fordom, skulle det ikke være muligt at frigøre selvmordet ikke alene fra nogle af „those enormous degrees of sinne, but from all?“ (26). Måske kunne vi frigøre os fra „the tyranny of this prejudice“. På façaden er forfatteren mindre åben, i undertitlen spørges mere forsigtigt om „Self-homicide is not so Naturally Sinne, that it may never be otherwise“, og endnu betegnes det som et paradoks.

I alt det skabte, hos alle væsener er der en higen mod tilintetgørelsen, hævder John Donne, og taler om „that desire of dying, which Nature has bred“ (68). Den findes „in all ages, in all places, upon all occasions, men of all conditions, have affected it, and inclin'd to doe it“. Der føres så frem eksempler på skabninger, som modvirker deres egen selvopholdelse: pelikanen eller de bier som hævdes at straffe sig selv med døden, når de har forbrudt sig mod kubens love, ligesom den persiske konges undersætter gjorde, „who in like cases are their own executioners“. Gallerne fulgte af fri vilje en høvding i døden, de indiske enker opbrændte

ΒΙΑΘΑΝΑΤΟΣ.
A
DECLARATION
OF THAT
PARADOXE,
OR
THESIS, that

Selfe-homicide is not so Naturally
Sinne, that it may never be otherwise.

WHEREIN

The Nature, and the extent of all those Lawes,
which seeme to be violated by this Act,
are diligently surveyed.

*Written by JOHN DONNE, who afterwards received
Orders from the Church of England, and dyed
Deane of Saint Pauls, London.*

Jo: Saresb. de nugis Curial. Prolog.

Non omnia vera esse profitcor. Sed legentium usibus inferoirc.

Published by Authoritie.

LONDON,
Printed by *John Dawson,*

Donnes forsvar for selvmord, Biathanatos, har intet år på titelbladet. Det udkom 1646, muligvis 1647 (selvom dets imprimatur var dateret 1644). Bogen var på 236 pp. Det latinske motto fra John of Salisbury siger: Jeg erkender, at ikke alt er sandt, men at det tjener til læsernes gavn.

sig selv, og i Indien var der også et præsteskab, Samancerne, der søgte døden, når de havde det bedst, idet de sagde: „Let a pious death determine a good life“. Derpå opregnes nogle af de mange selvmordere fra antikken: Hannibal, der bar gift i sin ring, Demostenes i sin pen og mange flere. Petronius var fornøjelsesråd hos Nero, men første gang denne rynkede panden, gik han hjem og skar pulsåren over: „So present and immediate a step was it to him, from full pleasure to such a death“ (51). Augustin forsvarede Catos selvmord, og da den samme kirkefader stødte på den unge græker, der tog livet af sig blot som følge af læsning i Platons *Faidon*, priste han hans Courage og svarede, at „nothing but greatness of minde moved him“.

Selv da kristendommen afløste hedenskabet, blev dødslængslen tilbage i mennesket og fandt sig nye veje. Nu følger en analyse af de kristne martyrer og deres mentalitet, hvori Donne insinuerer, at længslen efter at blive martyr var en ny forklædning for den gamle higen: „man snatch'd and embraced a new way of profusing his life by Martyrdome“ (58). Flere sekter havde som deres samlingsmærke at søge døden, f.eks. „Martyrianerne“. Som man i krig tæller sin styrke efter, hvor mange man bringer i felten, således voksede de kristnes sejrstillid i forhold til mængden af dem de mistede (66). Der nævnes enorme tal, deres hære voksede og man måtte tilsidst udstede love mod at straffe dem, „to despite the Christians“. Da de trængte ind på en prokonsul for at få lov til at lide døden, svarede han dem: „Goe hang and drown your selves and ease the Magistrate“ (66). Donne fremhæver med flid de tilfælde, hvor martyrer ikke passivt har afventet deres skæbne, hvor man derfor kan tale om en glidende overgang mellem (jordisk begrundet) selvmord og et himmelsk inspireret selvoffer.

Da den hellige Apollonia (147) selv sprang i flammerne, var det da en ædel og kristen handling, „to the special glory of God“? Eller blev det gjort „out of weariness of life, or fear of relapse, or hast to Heaven, or ambition of Martyrdome“? Da Ludvig XII's tropper havde besat Capua, blev en ung pige forfulgt af en fransk soldat. Da hun ikke var istand til at undslippe „the fury of his licence“, kastede hun sig ned fra muren. Hun gjorde det uden himmelske ambitioner, men hendes handling „we must beleeve to be done by Divine inspiration“ (151). En tredje kvinde, den hellige Pelagia, stod for at blive ført til soldaterbordellerne og blive prostitueret. I hendes mund, med støtte i Sankt Ambrosius, lægger Donne disse ord, der er et kristent forsvar for selvmordet, i deres skønhed anderledes bestikkende end Hamlets, ligesom den påfølgende scene, hvor de to piger går i døden, hånd i hånd, som til en dans:

Let us die, if we may have leave, or if we be denied leave, yet let us die. God cannot be offended with this, when we use it but for a remedy; and our faith takes away all offence. Here is no difficulty: for who is willing to dye, & cannot, since there are so many waies to death. I will not trust my hand least it strike not home: nor my breast, least it withdraw it selfe: I will leave no escape to my flesh, for we can dye with our own weapons, and without the benefit of an Executioner.

And then having drest her selfe as a Bride, and going to the water, Here, sayes she, let us be baptized; this is the Baptisme where sinnes are forgiven, and where a kingdome is purchased: and this is the baptisme after which none sinnes. This water regenerates; this makes us virgines, this opens heaven, defends the feeble, delivers from death, and makes us Martyrs. Onely we pray to God, that this water scatter us not, but reserve us to one funerall. Then entred they as in a dance, hand in hand, where the torrent was deepest, and most violent. And thus dyed, (as their mother upon the bank called them) (148-49).

3.

Var stof og eksempler i bogens første del hentet fra fremmede folkeslag og dyreriget, fra antik og kirkehistorie, bevæger den afsluttende del sig ind på det centralt kristne område og fremdrager, hvad det gamle og det nye testamente har at sige om sagen. Donne vover ikke at bestride budet: du må ikke ihjelslå. Generelt står det fast, siger han, men hans taktik bliver nu at arbejde med undtagelserne: Det er jo øvrigheden tilladt at dømme til døden, og soldaten må dræbe i en retfærdig krig. Teologerne skelner mellem det tilladte og det utilladte drab. Da selvmord er en form for drab, er det logisk at sige, at ligesom ikke ethvert drab er mord, så er ej heller alle selvmord syndige. Flere af biblens mennesker overholdt ikke det femte bud, og dog blev de frelste. Samson bad til Gud, inden han omstyrkede templet. Selvmorder var han dog, siger Donne: „Let me lose my life with the Philistims!“ var hans egne ord. Men det forhindrede ikke, at denne „His fact of selfe-killing“ (199) fejres af kirken til hans evige ære. Han nyder agtelse som forbillede og forløber: „He dyed . . . with the same zeale as Christ, unconstrained; for in this manner of dying, as much as in any thing els, he was a Type of Christ“ (201).

Donne bevæger sig ind mod centrum, men forinden når han at få mange hellige og ansete mænd i sin søk med selvmordskandidater. Det læses som en trussel om selvmord, når Job siger til Herren: Snart skal jeg ligge under mulde, og når du søger mig, da er jeg ikke mere. Andre fra det gamle testamente går det på samme måde. Profeten Jonas blev betegnet som Sanctus, men havde han dog ikke sagt til søfolkene: Tager

og kaster mig i havet? De mange skriftsteder i det nye testamente om at hade sit liv, om at ofre det, tages ligeledes til indtægt: Gav jeg mit legeme hen, men havde ikke kærligheden, da gavnede det mig intet. Disse ord hos Paulus læser Donne ikke som en passiv finden sig i tvang, men som en aktiv handling: „To give my body is more than to let it be taken“, tilføjes i marginen, og det kan kun ske ved selvmord. Havde jeg ikke kærligheden, måtte jeg ikke give livet hen, havde apostlen sagt. Men, konkluderer Donne: „By this exception (without Charity) it appears, that with Charity it might well and profitably be done“ (184).

Endog Kristus sætter han i relation til selvmord. Allerede ved behandlingen af Job og Samson havde han strejft denne skikkelse og antydning, at dennes despair var af en farligere art end Jobs. Kristus blev tilmed sammenstillet med et af det gamle testaments mest problematiske magtmennesker, Saul der tog sit liv efter et tabt slag: „Christ did so, as Saul did, who thought it foule, and dishonourable to dye by the hand of an Enemy“ (191). Og nu er Donne nået frem til det punkt, at han med støtte i et citat fra den hellige Thomas af Aquino drager Kristus ind i sin argumentation og hævder, at denne foranledigede sin egen død på korset. Thomas (a man neither of unholy thoughts, nor of bold or irreligious or scandalous phrase, 190) undlod ikke at sige, at Kristus var lige så meget årsag til sin egen død som den mand, der ikke lukker vinduet, når regnen står på, er årsag til, at han bliver våd.

Da den store argentinske forfatter Jorge Luis Borges (f. 1899 og forøvrigt en tid chef for Nationalbiblioteket i Buenos Aires) i vore dage læste Donnes gamle bog, virkede disse passager som et chok på ham, og i et af sine paradoksfyldte essays hævdede han, at denne påstand var den egentlige mening med bogen, idet han sagde: „Det erklærede formål med *Biathanatos* er at besmykke selvmordet, det fundamentale at vise at Kristus begik selvmord“ (El declarado fin del Biathanatos es paliar el suicidio; el fundamental, indicar que Cristo se suicidó). For den kristne, fortsatte han, er Kristi liv og død den største begivenhed i verdenshistorien. Århundreder forinden forberedte den, de efterfølgende afspejlede den. Faderen vidste allerede at sønnen skulle dø på korset, himmel og Jord blev skabt som scene for hans offer: Guds selvmord i Kristi person.⁶⁾

I sit brev til Sir Robert Ker havde Donne draget et skel mellem Deane Donne og Jack Donne. Selvom denne Jack var med på den værste, ville

På modstående side: Den døende Donne aftegnet i sit ligklæde, gengivet efter M. Droeshouts stik fra *Death's Duell* (1632). Det latinske heksameter under portrættet har man fortolket som: Gid dette klæde for legemet måtte blive et klæde for sjælen, Jesu klæde.

*Corporis hęc Animę sit Syndon. Syndon Jesu -
Amen.*

Martin B. scuy. And are to be sould by R. R. and Ben. ffisher

denne moderne fortolkning sikkert have forbavset ham. Meget i hans bog står uafklaret, ligesom henkastet, og tit virker den som en stor kladde. Den her foretagne gennemgang har ikke ladet denne diffuse karakter komme til sin ret, hvordan dens argumenter og eksempler ligger hulter til bulter, at dens hovedtanker ligger godt skjult i et vildnis af syllogismer og henvisninger til lærde og fromme forfattere, der presses, så det ser ud, som om de anser selvmord for den naturligste sag af verden. Men hvis nogen af hans læsere skulle forledes til at lægge sligt i hans tanker, er han på sin post, som dér, hvor han har haft martyrinderne under (næsten freudiansk) behandling, men kommer i tanke om, at det vist er klogest at gøre en afværgende bevægelse: „God forbid any should be so malignant, so to mis-interpret mee, as though I thought, not the blood of Martyrs to be the seed of the Church, or diminished the dignity thereof; yet . . .“ (63). Det første led i en periode kan lyde uskyldigt og ortodokst, men det sidste tværtimod: „Death therefore is an act of Gods justice, and when he is pleased to inflict it, he may chuse his Officer, and constitute my selfe as well as any other“ (103). Den sidste sætning flytter umærkeligt vægten fra Guds vilje over til menneskets egen.

Der er på een gang noget umodent og overmodent over *Biathanatos*. Mange billeder bruges, som om de var beviser, f.eks. sammenligningen mellem Kristus og manden, der ikke lukkede vinduet mod regnen. De utallige citater vendes op og ned, drejes polemisk ud og ind, så det som før stod fast synes at vakle, og de gamle kristne sandheder bliver relative. Om et selvmord er berettiget synes at være afhængigt af de ledsagende omstændigheder, „circumstances alter it“ (47). De mange eksempler, som alle var undtagelser fra loven, viste at de oftest fandt sted i god tro, med god samvittighed, af troskab, kyskhed eller for Guds ære – som med de to piger, der hånd i hånd, som i en dans, gik i døden. Findes der i denne bog meget, som er impulsivt og forhastet, har den også en understrøm, der fører frem mod den modne mand. J. L. Borges så i sit essay en forbindelse mellem denne uafklarede bog og den prædiken om døden, som Donne holdt i Whitehall i 1631, kort før sin egen død. Men han overså, at døden nu for Donne havde fået et positivt indhold, var blevet overgang til et evigt liv. Den var ikke længere blot tilintetgørelse.

Det var ikke Donnes forkyndelse og religiøse talekunst, ejheller hans digte, som først nåede at finde genklang i Danmark. Mærkeligt nok blev det debatbogen *Biathanatos*, og det var en kreds af danske, som tog stilling til den mange år før en tilsvarende drøftelse skulle finde sted i dens hjemland. Den blev først læst af nogle lærde omkring Frueplads, og hvad sagde de om den?

4.

Hvordan man på den anden side af Vesterhavet, i Danmark, så på selvmord var bestemt af Morten Luther. Kastede John Donne med hensigt et flimrende lys over sit uortodokse standpunkt, lod Luther ingen tvivl tilbage om sit. Hans ord falder som hammerslag på hammerslag: selvmord er sjælemord. Bedre var det at få en møllesten hængt om halsen og blive nedsænket i havet, hvor det er dybest. Selvmorderen ville ikke blive i Guds faderlige hånd. „Vee ham, thi derover falder han i Guds straffende hånd. Men det er forfærdeligt at falde i den levende Guds hænder“. At Judas tog sit eget liv var næsten værre end at han forråbte Kristus.⁷⁾

Både i sjælesorg og i lovgivning, både i kirke og stat, fulgte man det strenge syn. I 4. bind af *Kirkeleksikon for Norden*, der udkom 1929, skrev A. Jantzen, den kendte Gentoftepræst, der havde været lærer for Christian IXs børn, således:

Nutidens slappe Humanitet træder grelt frem i Spørgsmaalet om Selvmorderes Begravelse. Den kanoniske Ret nægter Selvmordere kirkl. Begravelse. I de protestantiske Lande var strænge Straffe over Selvmordere, som ansaas for Forbrydere. Dske Lov 6-6-21 fastsætter som Straf, at Selvmorderen skal have sin Hovedlod forbrudt og maa ikke begraves enten i Kirke eller paa Kirkegaard; dette benævnes en „uærlig Begravelse“ (sepultura asinina, Jer. 22,19); og langt hen i 18. Aarh. berettes om Bødelens Funktion ved saadanne Handlinger: Liget kastedes ud af Vinduet eller udslæbtes paa Rakkersluffen og begravedes ved Alfærvej; eller kom det indenfor Kirkegaardshegnet, maatte det ikke føres gennem den sædvanlige Indgang, men skulle løftes over Diget. Nutiden er gaaet til den modsatte Yderlighed ved at fordre fuld kirkelig Højtidelighed ogsaa i disse Tilfælde . . .

Hvem der har bragt Donnes lidet læste bog til Danmark, ved vi ikke. Den stod i Joachim Gersdorffs bibliotek sammen med de gamle udgaver af Donnes digte (1650), breve (1651) og prædikener (1640). Men på en eller anden måde nåede den frem til en teolog, der i 1640 var kommet til Danmark. Det var Georg Witzleben, som 1616 var født i Rudolstadt i Thüringen. Under Trediveårskrigen måtte han flytte sine studier fra universitet til universitet, efterhånden som krigens ulykker rullede frem. I Villum Worms nekrolog⁸⁾ berettes om hans omtumlede tilværelse, hvordan det lykkedes ham fra Rostock at få fodfæste i Danmark og finde et hjem på Rosenholm, hos Holger Rosenkrantz den lærde. Han opnåede „lauta mensa, hospitium commodum“ og ikke mindst: adgang til gårdens righoldige bogsamling, samt daglig omgang med den gamle herremand, der havde et anset navn som teologisk tænker både i Tyskland og

England. Hvor betaget han var af sin vise og fromme mentor, fremgår af Witzlebens latinske mindedigt, hvori han selv, i dialogform, udspørger Rosenkrantz om hans nuværende tilstand og bl.a. lader den døde svare, at han nu er i det høje og med helligåndens hjælp vil bistå den, som stræber efter at udforske „mystica sacra“. Under digtet betegner forfatteren sig som discipel af Rosenkrantz' frelsende lære.⁹⁾

På Rosenholm, i dets „amplissima libraria“ (skrev Worm) fik Witzleben således ro til at fortsætte sine studier og forberede sit senere forfatterskab. I 1644 blev han professor i teologi og tysk præst ved Sorø Akademi. Da det måtte nedlægges efter Svenskekrigene, blev han i 1668 professor theologiae ved Københavns universitet. Hans ydre løbebane kulminerede i sommeren 1675, da han efter Hans Wandals død som prodekan fik det pålagt at promovere 11 nye doktores, bl.a. brødrene Birchero og fem bisper. Efter en samtidig beskrivelse, optrykt i S. Birket-Smiths udg. af Kjøbenhavns Universitets Matrikel, bd. 2 pp. 51-56 (1894), foregik det med stor højtidelighed, først på universitetet og derpå i Frue kirke, hvor der var rejst tribuner betrukket med rødt damask. Mens den store klokke, „stormklokken“, lød fra tårnet, udfoldede man det akademiske ceremoniel med edsaflæggelse, knæfald og latinske taler, der vekslede med musik. Witzleben synes at have stået i festens midtpunkt, for som prodekan overrakte han de nye doktores ring, fløjls hue, scepter, den lukkede og den åbne bog. Derpå forklarede han i en kort sermon, hvad disse symboler betød. Alle rigets honoratiore med rigskansler Griffenfeld i spidsen, deltog i festen, der endte i en procession, igen under musik og brændende fakler. Det var en mondæn begivenhed, og den havde været „til Hr Rigens Cancelers største fornøjelse och alle folchis behag, som i usigelige mengde i Winduerne, Dørrerne, paa Garderne och udi Kirchen vare forsamlede, denne procession at ansee“.

Da der ikke er kendt noget portræt af Witzleben, må man nøjes med at se ham for sig på denne måde, som rollehaver i et af barokkens store oprin. Året efter døde han, i 1676. Auktionsfortegnelsen over hans efterladte bøger viser, at han foruden meget af Luther, Calvin og Rosenkrantz også ejede Stephanius' Saxo-udgave, værker af John Selden, Hobbes og Sir Thomas Browne (*Religio Medici*), samt anti-jesuitisk polemik.¹⁰⁾ William Norvin har givet et rids af Witzlebens tankesystem og undervisning: teologiens mål er at trænge ind til erkendelsen af det mysterium, som Gud har givet os i åbenbaringen. Vejen dertil er en indtrængende forståelse af den hellige skrift i hele dens væsen.¹¹⁾ Både den ældre og yngre udforskning af Holger Rosenkrantz' teologi bekræfter Witzlebens afhængighed af dennes lære: „I ham, sagde J. Oskar Ander-

sen,¹²⁾ fandt Rosenkrantz en taknemlig Elev, der trolig fulgte hans Spor som Professor først i Sorø, derefter i Kjøbenhavn“.

5.

På denne baggrund er det naturligt, at Donnes lære om retten til selvmord måtte virke rystende på en mand, der var opvokset i Luthers fædreland og i sit nye havde lært dyb respekt for Skriften og åbenbaringen, med en tilsvarende mistillid til de menneskelige forvridninger af Guds egne ord. Han måtte frigøre sig fra denne pågående engelske bog og gjorde det i form af et modskrift, der kom 1675: *Disputationum theologicarum contra Autocheirian à Johanne Donnæo Anglo assertam Prior* 3: Den første af de teologiske disputatser mod det af englænderen John Donne anerkendte selvmord. Med undertitlen: *Qua solida fundamenta, quibus autocheiria in sacris monumentis prohibita et damnata legitur, a Donnæi exceptionibus vindicantur* 3: [en disputats] hvorved de solide fundamenter (hvoraf fremgår at selvmord er forbudt og fordømt i de hellige skrifter) sikres mod Donnes undtagelser.

De første sætninger i Witzlebens bog lader ikke tvivl tilbage om hans standpunkt: „Her skal undersøges englænderen Donnes uhyrlige (monstruosum) afhandling, hvori selvmord på svigefuld måde (fallaciter) anbefales den kristne verden. Men jeg vil for den fromme læser på en enklere måde fremlægge denne forfatters mening, vise hans forvredne sprogbrug, intrikate perioder og konfuse metode, således at hans bedragerier (imposturæ) lettere erkendes.“ Det danske modskrift er i 72 paragraffer, som fylder ialt 30 sider i kvart. Hovedpunkterne gennemgår mange af Donnes eksempler på ærefulde og velmotiverede selvmord. Men hvor Donnes tendens var at gøre dem til undtagelser fra de love og bud, der forkaster selvmord, går Witzleben den modsatte vej og bestrider, at de er tilladelige undtagelser. De bibelord og kirkelige autoriteter, der hist blev fortolket som et forsvar, læses her som knusende domme.

Donnes hovedtanke om dødens sødme (the sweetness of dying when we will (55)) imødegås i § 30–32, hvor Witzleben taler om et „naturinstinkt, der tjener mennesket til egen selvopholdelse og holder ham tilbage fra selvødelæggelse“. Gud har værnet sit bud mod selvmord ved en vældig rædsel derfor, indpodet i naturen: ingente horröre naturæ implantato. Selvmord omstyrter hele Kristendommen fra grunden (§ 45). Det er meget grusommere at dræbe sig selv end sin næste, og som et af de bibelske ord anføres Paulus’: Ingen hadede jo nogensinde sit eget kjød, men føder og vederkvæger det (Ef. 5,29). At ønske døden (moriendi desiderium) er ikke efter naturen, men mod den. Luther havde sagt det

samme, men stærkere: Spørg endog det umælende bæst derom, og det vil lære dig det, og fuglene under himlen vil sige dig, at selvmord er stridende mod alle naturlige love. De grummeste og glubskeste dyr plejer vel at beskadige andre, men ikke at sønderrive sig selv. Deraf ses, at når det fornuftige menneske lægger hånd på sig selv, så er det grummere end de grumme bæster. – Luther er sært nok ikke nævnt noget sted i Witzlebens bog, men han er usynlig tilstede, usynlig som lyset. Han havde også sagt, i modsætning til Donne: Gud er livets Gud, og Gud er en elsker af livet.¹³⁾

Den anden hovedtanke hos Donne, det dristige forsøg på at identificere selvmordere og de kristne martyrer, bliver også tilbagevist af Witzleben. Der var tværtimod, svarer han, et dybt skel mellem de to døds måder. Ikke een martyr, blandt myriader, valgte sin lod af den grund, som Donne angav, og de var hverken dumdristige eller ubesindige. „Donne undser sig ikke for at kalde deres beundringsværdige nidkærhed for afsind og rasen“ (*insaniam et furorem*, § 22). Det er en *maxima injuria* mod Guds hellige, som Kristus selv havde prist med ordene: „Salige ere de som lide forfølgelse for retfærdigheds skyld, thi himmeriges rige er deres . . . I ere Jordens salt . . . I ere Verdens lys“. De udbredte Guds navn og ære, gennem dem blev mange omvendte, så der nu er mindre furor et *insania* i verden end før. Den „*moriendi furor*“, som Donne havde tillagt dem, er ikke en naturlig drift, men et djævelsk instinkt, som kun kan forlede hedninger. Bortset fra at Donnes nedvurdering af det kristne martyrium foregriber moderne psykologi,¹⁴⁾ bliver Witzlebens indignerede afvisning deraf umiddelbart forståelig, når man tænker på, hvordan en udtalelse af lignende art som Donnes ville have virket idag, hvis den var blevet fremsat om vore dages politiske martyrer i øst eller vest.

Donne havde brugt de store og ideale skikkelser fra Biblen som eksempler på længslen efter at overskride livets grænser og vist, at de alligevel havde bevaret en ærefuld plads i troens historie, ja kunne ses som forløbere for Kristus selv. Mod denne påstand kan hans danske kritiker anføre talrige eksempler på dem, der fromt bøjede sig for loven. De gamle patriarker var mønstre på tålmod, og den Job som Donne havde forsøgt at gøre til en oprører på selvmordets rand, vises ved mange ord fra Skriften at have været et resignations-menneske, der bøjede sig for skaberen, der – han alene – bestemmer over liv og død. Med kong Saul, som Donne noget letsindigt havde ophøjet blandt de frelste, har Witzleben endnu lettere spil, når han henviser til det gamle testaments beretning og viser, at Sauls anger var ren forstillelse: *Ista poenitentia mere*

DISPUTATIONUM
THEOLOGICARUM

Contra *Ἀυτοχρησίαν* à JOHANNE DON-
NÆO Anglo assertam

Prior

Qua solida fundamenta, quibus *αὐτοχρησία* in
sacris monumentis prohibita & damnata legitur, à
Donnæi exceptionibus vindicantur,

Quam

Divina favente gratia
In Regia Hafniensium Academia
ad diem 24. Martii

Publico examini

subjiciet

GEORGIUS WITZLEBIUS

S.S. Theol. D & Professor

Respondente

ANDREA EKICI Stenckelstrupio

Philos. Baccalaureo.

HAFNIÆ,

Literis HENRICI GÖDIANI, Reg. Majest. Typogr.
Anno MDCLXXV.

Titelblad af Georg Witzlebens angreb på John Donne, udsendt som disputats, trykt
i København 1675. Oversættelse af den latinske titel anføres p. 107.

hypochritica fuit (§ 58). Der er ingen grund til at tælle ham blandt de salige. Han døde som en fjende af Gud, i sin forsyndelse, som skrevet står.

Dog var der een selvmorder, som Witzleben så på med mildere øjne: Stærkodder, helten som Saxo havde beskrevet, et kæmpelegeme, der udholdt alt, havde øvet bedrifter over hele Norden, tillands og tilvands. Han levede tre mandsaldre, men da han blev skrøbelig og ikke længere kunne slås, bestemte han sig for at dø frivilligt. Han overtalte Hother til at hugge hovedet af ham, men forinden kvad han sin dødssang:

Lovligt det er at korte sit liv, når mod enden det lakker;
ingen kan undgå sin død, men dagenes tal kan man mindske.

Witzleben gengiver her hele syv linier af Saxos latinske vers. Donne havde ikke nævnt Stærkodder med et ord, næppe heller kendt ham. Når man ser Saxos billede af denne gamle terrorist, må man undre sig over, at Witzleben er ham så venligt stemt, for Stærkodders lovsang af den selvvalgte død undskyldes således: „Han var nemlig ukendt med den sande og frelsende religion og kunne ikke filosofere anderledes, da han som de øvrige hedninger var fremmed for Kirkens fællesskab“ (§ 49).¹⁵⁾ Hvorfor denne uventede tolerance overfor en så stivsindet selvmorder? Måske en blød erindring fra Witzlebens unge dage, da han hos Holger Rosenkrantz havde oplevet dennes storslåede hjælp til dem, der udforskede Danmarks historie. Derpå var Witzleben i 1644, som ny professor, kommet til Sorø, hvor året efter Stephanus Stephanius' epokegørende ny-udgave af Saxo (som han citerer efter) har optaget de lærde i den lille by. Nu mange år efter, da han sad og skrev i København, dukkede helten fra Saxo op i hans erindring. Skade kun at denne helt stod på Donnes side i debatten. Men alligevel, med skulle han. Witzleben kom derved til at foregribe den yngre Thomas Bartholins værk om *Årsagerne til Danernes dødsforagt, medens de endnu var hedninger* (1689), hvori Stærkodder igen blev fremhævet som repræsentant for nordisk helteånd og skæbnetro. Et tankevækkende sidestykke til Donnes bog om de andre folkeslags foragt for døden.

6.

Donne stammede fra en katolsk familie, som rummede flere jesuitter, ja fanatiske jesuitter, der kæmpede for atter at gøre England til et katolsk land som i Maria den blodiges dage. På mødrene side var han i slægt med den katolske martyr Thomas More, Henrik VIIIs kansler. Selvom John Donne havde vendt sig bort fra romerkirken og skrevet polemisk mod jesuitismen, var der meget tilbage i ham af dens ånd. Således var

også han en mester i kasuistik, den metode der går ud på at undersøge det enkelte samvittighedstilfælde, casus. Efter Pascals tilintetgørende angreb i *Provincialbrevene* (1656) tabte den terræn, men endnu i begyndelsen af 1600-tallet levede den i bedste velgående. E. M. Simpson har fremhævet, i hvor høj grad *Biathanatos* er et barn af kasuistikken og nævner det træk fra Waltons biografi, hvor det fortælles, at Donne som præst og sjælesørger brugte at opbevare „copies of divers letters and cases of conscience, that had concerned his friends, with his observations and solutions of them.“¹⁶⁾

Også Witzleben kom ved læsning af *Biathanatos* til at tænke på de altfor lemfældige jesuitiske skriftefædre. I hans øjne hørte Donne til disse falske sjælesørgere, der førte deres skriftebørn ud i fortabelsen, idet han hævder, at Donne for at befri selvmord fra den evige fordømmelse argumenterer efter kasuisternes grundsætninger og råd, *Casuistarum consilio* (§ 59): Donne må vide, at det er fjernt fra Den hellige Skrift at være overbærende overfor selvmord. Den ser strengt på såvel dem, der ophidses af Satan dertil (a Satana agitantur) som på de sjælesørgere, der vidste besked om den påtænkte forbrydelse og ikke hindrede den. Herom siger Esaias (V, 20) med rette: Vee dem som sige om det onde, at det er godt, og om det gode, at det er ondt, som gjøre mørke til lys, og lys til mørke, som gjøre bittert til sødt, og sødt til bittert.

Så meget sagde Skriften om kasuisterne, men Witzleben har mere at tilføje om dem og deres nemme syndsforladelser. At selvmorderen ikke havde haft mulighed for at angre sin gerning var et hovedargument hos dem, der fordømte ham. Herimod havde Donne (30) fremført det vi idag ville kalde the benefit of doubt: At regne noget for synd er en god ting, når det kan være en tøjle for dig selv og „serves your own information“, men ikke til fordømmelse af andre. Kirken har altid lært os, at i tvivl skal barmhjertigheden råde, som det sker overfor den sindslidende, den dødfødte. Når den frikender den gale eller besatte fra evig fordømmelse, hvorfor skulle ikke også vi følge vor moders eksempel? At antage manglende anger hos en selvmorder er en usurpation, blot fordi du ikke hørte den: „because you were not by and heard it“ (31).

Denne liberale opfattelse af anger forfærder Witzleben, fordi Donne dermed retfærdiggør den frygteligste forbrydelse og på ukristelig måde (impie) akcepterer, at alle selvmordere indskrives i de udvalgte skare, og han udbryder: Noget mere absurd kan næppe hævdes (*Quo absurdus vix aliquid statui potest*, § 60). Kirkens langmodighed gælder kun dem, der giver tegn på anger (*signa poenitentiae*). Men hvad med dem, der gik ud af dette liv uden anger: *in impenitentia ex hac vita excedentes?*

Sådan nægter kirken efter kanonisk ret honestam sepulturam, svarer Witzleben i § 69. Vore tanker føres dermed hen på den store scene i *Hamlet*, hvor præsten nægter Ofelia den fulde kirkelige begravelse. Strengt taget burde hun ligge „unsanctified“ i jorden til dommedag, og i stedet for bønner „Shards, flints and pebbles should be thrown on her“. Laertes' svar, at hans søster skal blive en engel i himlen, når præsten ligger i helvede, svarer ganske til Donnes advarsel over for præsteskabet om at dømme selvmorderen mildt.

Pascal havde valgt at karikere den bekvemme jesuit, der ordnede alt for sine skriftebørn, og gøre ham til en komediefigur. Witzleben lader bibelens stærkeste ord hagle over ham i stedet. Donne havde et sted anvendt udtrykket om en ikke-angrende synder, at han havde valgt at gå til Gud som skyldner og uden syndsforladelse, „and so to die in his debt rather than to carry his acquittance“ (32). Witzleben svarer: Med denne fordrejelse udslettes og forhånes vejen til frelse, for uden anger ingen genløsning. Ægte er kun den anger, der udspringer hos den, der er „bedrøvet til omvendelse“ (2. Cor. VII, 10). *Tristitia secundum mundum* (§ 70), den verdslige fortvivelse, bevirker intet andet end døden og er en fjende af det evige liv. Det er den Donne søger, og han godtager den som anger, „blot der ikke er synlige tegn på det modsatte“ (*modo non adsint manifesta signa, quæ contrarium evincant*, § 70). Hertil kan kun svares med Johannes Døberens ord til de skriftkloge, som søgte ham i ørkenen: I øgleunger, hvo viste eder at fly den kommende vrede?

7.

Også når det gælder subtiliteter, er den danske skribent i stand til at svare igen og optræde som hårdkløver. Den mand, der havde lidt skibbrud, men overlod sin næste den planke, der kunne have frelst ham, var han ikke en art selvmorder, havde Donne spurgt. Står det ikke skrevet, at jeg skal elske min næste som mig selv? Nej, svarer hans kritiker og gentager: *Sicut te ipsum. Amor ergo a me incipit* – og begynder derpå at distingvere: Hvis den skibbrudne er en god svømmer, er det kun prisværdigt, at han afgiver sin planke. Men hvis ikke, er det dadelværdigt ikke at opretholde sit eget liv. Hvis han dog druknede, var det ej heller selvmord, for han har blot i god tro bedømt sin svømmeevne forkert. Derfor har dette intet at gøre med selvmord eller mors voluntaria, lyder svaret i § 6.

Det er øvrigheden tilladt at dømme til døden og soldaten at dræbe i en retfærdig krig, havde Donne anført som undtagelser, der var akcepteret. Når budet om ikke at ihjelslå ikke gjaldt dem, gjaldt det heller

Starcatherus
idem cum
Stoicis fen-
tit.

48. Ab hac Stoicorum sententia, non alienus fuit Starcatherus Nostras, qui Krantzio lib. I. Cap. XXXV. Historiæ Danicæ vocatur Starcaterus Gigas vir corporis viribus, & robore præstans, animo superans univeros giganteæ magnitudinis, & qui trium hominum continuas impleret ætates. A Saxone vero Historiæ Danicæ lib. VIII. tanquam belli dux incomparabilis describitur, qui rebus fortiter & feliciter terra mariq; gestis orbi inclaruit; De ejus autem vitæ mortisq; institutis, Saxo sic refert lib. VIII. pag. m. 149. *Starcatherus*, inquit, *prolixa jam ætate defessus, ne se in vitio pristinum gloria decus amitteret, egregium fore putavit, si voluntarium sibi conscisceret exitum.* Idem etiam subiungit ejus carmen, quo Starcatherus lenectutis incommoda perstringit. Tandem etiam a Saxone Starcatheri alloquium in literas redactum est, p. m. 153, quo ille addito præmio Hatherum ad se interficiendum permovit, quod sic habet.

*Sponte pia legem fati præcurrere fas est.
Quod nequeas fugere, hoc etiam anticipare licebit.
Arbor ælenda recens, vetus excidenda, minister
Natura est, quæquæ fato consinia fundit,
Et sternit, quod stare nequit. Mors optima tunc est,
Cum peiitur, vitæq; piget, cum funus amatur,
Ne miserios casus incommoda proroget ætas.*

49. Hæc de Starcatheri vitæ & mortis institutis, quæ ut multis miremur, non opus est: veræ enim & salvificæ religionis ignarus, & cum reliquis gentilibus ab Ecclesiæ consortio alienus melius philosophari non potuit. Merito autem animum meum subit admiratio, qui fieri potuerit, ut hoc ethnici hominis carmen, quo salutaris veritati, una cum regimimine Dei, ex Stoicorum vesania, e diametro contradicitur, in Catalogum hymnorum sacrorum, quorum non infreqvens est usus in exequiis, referri potuerit. Mitius tamen judicari vix licet, quam hoc factum esse, a viro docto, qui in Philosophia Stoicorum, eorumq; scriptis, non leviter versatus fuit. Unde facile fieri potuit, ut hac præconcepta opinione imbutus, non satis accuratè de hoc Starcatheri carmine statuerit.

50. Superest, ut *Donnai* inconstantia, pariter & impietas quoq; expendatur, quæ ille, ex Stoicorum delirio calamitates mortalibus divinitus vel imminentes declinare, vel jam immissas eludere, idq; per mortem voluntariam, variis *ἀποχρίσεων* exemplis integra Sectione III. Part. I. Dist. 2. pag. 50, & seq. docet. Quo tamen ipso, malè

ikke for den, der tog sit eget liv (26). Dertil svarer Witzleben: øvrighedspersonen repræsenterer en dobbelthed: dels er han Guds vicarius og tjener, som er indsat til at bære sværd mod forbrydere, dels er han en privatperson, der udenfor embedet, extra officium Magistratus, er et almindeligt menneske, hvem det ikke er mindre forbudt at dræbe en anden end det er for andre (et sic non minus ipsi, quam caeteris hominibus, interdictum est, interficere alium, § 26). På samme måde må en soldat ikke dræbe på egne vegne, men gerne til fædrelandets gavn eller på øvrighedens bud. Derfor strider disse tilfælde ikke mod loven om, at kun Gud er herre over liv og død.

En tredje undtagelse havde Donne baseret på intet mindre end bjergprædikenens ord: Dersom dit øje forarger dig, da riv det ud. Hvis din hånd eller fod forarger dig, da hug den af og kast den fra dig. – Når det var tilladeligt, ja tilrådeligt, for et menneske at ødelægge dele af sit legeme, hvorfor da ikke det ganske legeme? havde han spurgt. Og hvad med dem, der gilder sig „for himmeriges skyld“? – Kastrering, forklarer dertil Witzleben (§§ 40–41), er dobbeltydigt og kan forstås enten bogstaveligt eller overført (vel proprie sic dictam, vel improprie). Utallige i oldkirken levede i afholdenhed, således i en art kastrering, mens andre tog den bogstaveligt, og „Donne ved meget godt“ (Donnæus non ignorat), at denne fortolkning af gildning skarpt blev kritiseret af de kano-niske fædre og kirkemøderne. Med øjne, fod, hænder forstår (intelligit) Kristus ifølge disse fædre: vore omgivelser, slægt, venner, som vi lever iblandt og taler med. Andre mennesker er os til nytte, er vore øjne og hænder. Hvis de råder os ukristeligt eller handler forargeligt på vore vegne, da skal vi kaste dem bort. Witzleben konkluderer: også med disse ord leger Donne med tvetydighed og svig (Ergo etiam ludit hoc dicto Donnæus, per æqvivocationem et fallaciam).

Som man råber i skoven, får man svar. Bjergprædikenen blev besvaret med sofisme, og sofisme med profeters ord. Ser man ned over de autoriteter, som de to skribenter henviser til, ses det, at den danske polemiker kun anfører ganske få teologer og udelukkende bygger på Den hellige Skrift. Som god elev følger han heri sin store lærer Holger Rosenkrantz, som altid søgte det bibelske ord „efter Guds egen Mund“¹⁷) og forkastede eftertidens menneskelige ræsonnementer. Donne derimod henter sit stof og sine argumenter både fra antikken og fra et imponerende opbud af den katolske middelalders spidsfindigste teologer. Denne (senere) Church of England-mand viser, hvad man kan få ud af helgenlegender eller en Thomas af Aquino, blot man læser dem med dristig ånd.

Donne arbejder med lovens mange undtagelser, og når han har løbet

linen ud den vej, render Witzleben ham ind igen og hævder, at disse tilfælde er falske. Han forsvarer Skriftens klare lære mod Donnes undtagelser, som der står i bogens undertitel: à Donnæi exceptionibus vindicantur. Ingen af dem behøver man tage for gode varer. Derfor kan Witzleben med en vis overbærenhed slutte sin § 64: Du ser altså, min Donne, at af sådan en mængde selvmordere var der end ikke een, som kunne frelses (Vides igitur, mi Donnæe, ex tanta multitudine autocheirōn ne unum quidem salvari posse).

8.

Forsvaret af denne disputats fandt sted 24. marts 1675 på Københavns universitet. Respondent var, som fremgår af titelblad, Anders Erichsen Stenichelstrup, selv forfatter til teologiske afhandlinger på latin. Han døde året efter som sognepræst i Thoreby på Lolland.¹⁸⁾ Oskar Andersen har redegjort for forholdet mellem respondent og præses.¹⁹⁾ Den sidste var den egentlige forfatter og som sådan ansvarlig for bogens indhold. Respondenten skulle påtage sig det mundtlige forsvar og vise sin dygtighed ved at forsvare de teser, som præses, altså Witzleben, havde opstillet. Afhandlingen var tilegnet een verdslig rangsperson og tre gejstlige. Øverst på bladet står Klaus Tausen, som siden 1668 havde været sekretær i Danske kancelli. Derpå følger tre københavnske præster.²⁰⁾ Den interessanteste blandt disse er i denne forbindelse Mikkel Henriksen Tisdorph (1628-1701), der virkede i 41 år ved St. Nikolajkirke og, ifølge Jens Bircherod „passerede for den kosteligste Prædikant i Danmark“. Han var en af de to præster, som beredte Griffenfeld til døden og fulgte ham til retterstedet. Urban Schrøder betegner ham som repræsentant for den nye engelske prædikemåde i Danmark og siger: „Det tilskreves bl.a. hans indflydelse at engelske forfatteres bøger fik indpas herhjemme“.²¹⁾ I sidste del af århundredet kom ialt 22 engelske opbyggelige skrifter på dansk. Som kender kunne han dårligt have været uvidende om Donnes position i England, om hans prædikekunst, og fik således gennem denne disputats lejlighed til at studere en uventet side af engelsk fromhedsliv.

Disse navne giver et indtryk af, hvem der her i landet kan have ytret sig om Donne, men hvad de andre sagde den dag på Københavns universitet, ved vi ikke. Men man har svært ved at forestille sig, at nogen har vovet at forsvare ham. Biskop Hans Wandal, den danske kirkes primas, gav Witzlebens bog et imprimatur, som yderligere understregede det danske syn på sagen. Denne afhandling anså bispem for at være i overensstemmelse med såvel de guddommelige skrifter som med gode sæder. For den gik imod „den nye og skamløse forsvarer for selvmord, englæn-

deren John Donne, som man med rette kan betvivle, om han var kristen“ (Novo et impudenti autocheirias assertori, Jo. Donnæo Anglo, qvi an Christianus fuerit merito dubites). Denne disputats „er værdig til at se dagens lys, for på heldig måde (non infeliciter) omstyrter den hint tegn til et nyt og uhyrligt dogme i kirken“ (illud novi in Ecclesia et monstrosi dogmatis portentum).

– Tvivle om hans kristendom, skrev Sjællands bisp. Vidste han ikke, at John Donne var en rangsperson i den engelske højkirke? At han var prædikant ved hoffet, protegeret af kong James I og i gunst hos hans efterfølger, den danske kongelinies nære slægtninge, der således hørte til dem, han selv havde betegnet som Guds stedfortrædere på Jorden? Det var svært at overse, at Donnes høje repræsentative stilling var anført på titelbladet af hans egen bog: *Written by John Donne, who afterwards received Orders from the Church of England, and dyed Deane of Saint Pauls, London*. Når man fortav denne kendsgerning, var det måske for at lade som om, der var tale om en outsider, og for ikke at give den berømte domprovsts argumenter mere vægt end højst nødvendigt.

Det kan ikke undre, at denne kreds så, som den gjorde, på Donnes bog og ikke ville godtage denne form for kristendom. I det store spørgsmål om retten til at tage sit eget liv stod de naturligvis inden for Luthers lære. Men dér var de ikke mere ortodokse end Shakespeare havde ladet Hamlet være i ordene om den Eviges forbud mod self-slaughter. Witzlebens polemik var ikke uden slagkraft, enten han i Rosenkrantz' ånd byggede på magtfulde citater fra Den hellige Skrift, eller når han overbød sin modstander i hyperlogik, i den Begriffsfanatisme, han havde til-egnet sig ved tyske universiteter. Han bestred Donnes opfattelse af de bibelske skikkelser, martyrs psykologi og det liberale syn på anger og kirkelig jordfæstelse. At der skulle bo en higen mod tilintetgørelse i al det skabte afviste han i Morten Luthers ånd. Men når der hersker – en ligesom forfærdet – tavshed om Donnes antydning af, at Kristus også var selvmorder, er det vel, fordi det lå helt uden for de forestillinger, en troende dengang kunne gøre sig. Borges' forvovne påstand om, at bogens virkelige tese var, at Gud begik selvmord i Kristi person, har man ikke lov at lægge ind i en debat, som fandt sted i 1600-tallet.

Også uden den var der udæskninger nok at tage fat på i Donnes bog. Et modangreb fra engelsk side fandt sted i år 1700, da provost ved King's College i Cambridge, John Adams, udsendte et værk om selvmords forkastelighed, hvori han udtrykkelig vendte sig imod sin landsmand.²²⁾ Først på dette tidspunkt blev *Biathanatos* således gennemdrøftet og tilbagevist i England. De lærde ved Københavns universitet var da kom-

met Cambridge i forkøbet. Det var en dansk professor, der præsterede det første og effektive frontalangreb på John Donne, „den nye og skamløse forsvarer for selvmord“, og det var sket 25 år forinden.

NOTER

(1) *Catalogus librorum beati domini D: Thomæ Kingo . . .* (Kbh. 1704): oktavrækken nr. 576. Af Schaxespere ejede han *Poems*, 1640 (12°-rækken nr. 357) og *Hamlet, prince of Denmark* (4°: nr. 784). Joachim Gersdorff besad fire 1600-tals tryk af Donne. – (2) Citeret efter R. C. Bald: *John Donne. A Life*. Oxford 1970, p. 231, som dér og på de omgivende sider behandler Donnes daværende tilstand. Også mange citater i samme retning i det andet hovedværk om Donne, Edmund Gosse: *The Life and Letters of John Donne 1-2* (London 1899), specielt I, pp. 195-98, 207 og 258-63, der bl.a. siger om *Biathanatos*: »I regard this curious little book as one of the most poignant relics of his intellectual career«. – (3) R. C. Bald: *John Donne* (1970), p. 289, der bygger på Izaak Waltons Donne-biografi. – Citatet om de danske vikinger fra Gosse II, p. 46. – (4) Gosse's nævnte værk II, p. 101. – (5) Citeret efter Evelyn M. Simpson: *A Study of the prose works of John Donne*. Second ed. (Oxford 1948), pp. 160-62, hvor også gengives Donnes brev til Herbert af Cherbury. – (6) Jorge Luis Borges: *Otras inquisiciones* (1937-1952). Buenos Aires 1952, p. 110. Denne forfatters citerede tese kan måske bestyrkes af to linier i Donnes digt »Goodfriday, 1613. Riding Westward«: Who sees God's face, that is self-life, must die, / What a death were it then to see God die! – (7) Luther-citater og -parafraaser er citeret efter: Dr. Morten Luthers Advarsel mod Selvmord og Anvisning til at imodstaae den farlige Fristelse dertil, samt Betragtninger over Selvmorderens Skjebne og Tilstand paa hiin Side Graven. Uddragen af Luthers samtlige Skrifter (Kbh. u.å.) p. 13 og 91 (Tredie og sjette Grundsætning). – (8) *Villum Worms latinske universitetsprogram ved Georg Witzlebens død*, Kbh. 1676 (Kgl. bibl.: 46-282, fol. pat.). – (9) Witzlebens digt er trykt på det sidste blad i den bog, der udsendtes 1643 til minde om Holger Rosenkrantz. Den rummede Ole Vinds ligprædiken og 22 hyldestdigte. – (10) *Catalogus librorum ex Bibliotheca D. Georgii Wjtzeleii, Summi qvondam in Acad. Hafn. Theologi, Qvorum auctio habebitur die XXX Junij in ædibus Viduæ in Vico vulgo Kloster-Stræde. Haunia 1679*. – (11) Sorø, Klostret, Skolen, Akademiet gennem Tiderne I (1924), pp. 614-15. – (12) J. Oskar Andersen: *Holger Rosenkrantz den lærde* (Kbh. 1896), p. 317. – J. Glebe Møller: *Doctrina secundum pietatem. Holger Rosenkrantz den Lærdes teologi* (Kbh. 1966), som på mange punkter går imod Oskar Andersen, er stort set enig med denne om Witzlebens nære afhængighed af Rosenkrantz. Se p. 134 og 75: Han er den, »der mest energisk har doceret H.R.s syn på skriften«.

(13) Luthers anførte skrift mod selvmord, pp. 6-7 (Første Grundsætning) og p. 54 (Underviisning og Trøst for anfægtede Sjele). – (14) Se D. Ramsay Roberts: *The Death Wish of John Donne* (Publications of the Modern Language Association of

America, PMLA, vol. 62, 2 (1947), p. 968, der bl.a. henviser til Sigmund Freud: *Beyond the Pleasure Principle* (1922). Roberts' artikel er den bedste og mest indgående behandling af Donnes syn på døden. – (15) I § 49 tilføjer forfatteren yderligere om Stærkodders dødssang: »Med rette gribes jeg af forundring over, hvordan det er gået til, at denne hedenske mands sang (som står i absolut modsætning til den frelsende sandhed og Guds styrelse og som er grundet på stoikernes vanvid) har kunnet anbringes i en »catalogus« med salmer (*Catalogum hymnorum sacrorum*), som ikke sjældent anvendes ved begravelser. Dog er det næppe muligt at dømme mildere, end at det er gjort af en lærd mand, som har været ikke lidet bevandret i stoikernes filosofi og deres skrifter«. – Hvem kan denne lærde mand være, der blev årsag til at Stærkodders hedenske sang kom ind i en salmebog? Anders Sørensen Vedel oversatte Saxo, Stærkodders sang gengav han på prosa, og den kan muligvis have efterladt spor i en begravelsessalme i en af tidens salmebøger. Hvem tænker Witzleben på og hvilken salme? Skal vi opleve Saxo som salmedigter? – (16) Walton-citatet gengivet i Evelyn Simpsons nævnte værk, p. 170. – (17) Holger Rosenkrantz' eget udtryk i fundats til et stipendium, han stiftede. Citeret efter Bj. Kornerups afsnit i *Den danske Kirkes Historie IV* (1959), p. 281. – (18) Om Anders Erichsen Stenichelstrup (1640-78) se H. Ehrencron-Müller: *Forfatterlexikon omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814, VIII* (1930), p. 27. – (19) I den nævnte bog om Holger Rosenkrantz p. 27 og 29. – (20) Den ene var Niels Lund (1634-76), student fra Sorø i Witzlebens tid, nu ved Holmens kirke. (Se Ehrencron-Müllers *Forfatterlexikon V* (1927), pp. 215-16). Den anden var M. Gerlach Siassius, St. Petri tyske kirke. Han stammede fra Mecklenburg og var hofpræst hos enkedronning Sophie Amalie, døde 13. sept. 1675. (Wibergs præstehistorie II, p. 181). – (21) *Den danske Kirkes Historie IV* (1959), pp. 415-16. – (22) Titlen på John Adams' bog er: *An Essay Concerning Self-Murther . . . With Some Considerations upon What is pretended . . . by the Author of a Treatise, intituled, Biathanatos, and Others. London 1700.* – Om Biathanatos og dens eftervirkning se iøvrigt Geoffrey Keynes: *A Bibliography of Dr. John Donne. Fourth edition* (Oxford 1973), pp. 111-22. Her nævnes også, p. 299, at Ole Borch i 1683 har Donnes navn »in a list of recommended English poets«. Men Witzlebens bog er ikke medtaget.

Mine kolleger Tue Gad og Erik Petersen takkes for bistand til forståelse af de latinske tekster. Eventuelle fejlfortolkninger er naturligvis mine egne.